

10. Хараш А. У. «Другой» и его функции в развитии «Я» / А. У. Хараш // Общение и развитие психики / под ред. А. А. Бодалева. – М. : Изд-во НИИ ОПП АПН СССР, 1986. – С. 31–46.
11. Дьяконов Г. В. Психология диалога: теоретико-методологическое исследование / Г. В. Дьяконов. – Кировоград : РВЦ КГПУ им. В. Винниченко, 2006. – 693 с.
12. Флоренская Т. А. Диалог в практической психологии : наука о душе / Т. А. Флоренская. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 208 с.
13. Гордієнко В. І. Проблема діалогу в умовах реалій «психологічного суспільства» / В. І. Гордієнко // Наукові записки НаУКМА. Психологічні, педагогічні науки та соціальна робота. – 2008. – Т. 84. – С. 38–45.

L. Kopets, V. Gordienko

THE DIALOGUE SPACE AS REALITY OF COGNITIVE PSYCHOLOGY OF COMMUNICATION

The article presents a concept of dialogue space, which is developed in the context of cognitive psychology of communication. Authors view on a cognitive psychology of communication in accordance with the laws of development of social psychological researches, as creating and renewal of value, cognitive and behavior alignments of activity for psychological community.

Keywords: dialogue space, designing of dialogue space, methodology of designing of dialogue space, cognitive organization of dialogue space, cognitive algorithm, algorithms of communication, dialogue communities.

Матеріал надійшов 20 липня 2011 р.

УДК. 316.624.3

Боднар А. Я., Макаренко Н. Г.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Статтю присвячено актуальним питанням запобігання проявам девіантної поведінки, а саме делінквентної (антисуспільної, протиправної), в умовах військової служби.

Ключові слова: військова служба, запобігання проявам девіантної поведінки, різноманітні прояви девіантної поведінки.

Постановка проблеми. Формування і функціонування Збройних Сил України, створених 6 грудня 1991 року, передбачає всебічне соціально-психологічне забезпечення цього процесу. Головною фігурою в армії як у соціальному інституті є особистість військовослужбовця, задіяного у структурі військових формувань і відповідної системи соціальних відносин.

У процесі реформування української армії, поширення демократичних начал її функціонування соціально-психологічний аспект набуває дедалі більшого значення. Останній об'єктивно пов'язаний із підвищенням вимогливості до осо-

бистості військовослужбовця, його соціальних якостей і соціальної поведінки. Це зумовлено, з одного боку, ускладненням всіх ланцюгів армійської системи, а з іншого – поширенням кордонів свободи і особистої відповідальності військовослужбовців за виконання ними службових обов'язків.

Специфічно екстремальні обставини військової служби висувають жорсткі вимоги до особистих якостей військовослужбовців, специфіка ратної праці, з одного боку, утримує у собі передумови формування соціальної відповідальної поведінки особистості, а з іншого – вимагає при-

сутності відповідальних умов реалізації його механізмів.

Аналіз актуальних досліджень. Варто зазначити, що серед учених немає одностайності щодо вживання терміна «делінквентна поведінка». Американський юрист і соціолог Едвін Сазерланд вважає, що для делінквентної поведінки властиве засвоєння, по-перше, технічних прийомів здійснення злочинів і, по-друге, мотивів, спонук, раціональних переконань і установок, які сприяють порушенню закону. Світ делінквентності – це світ тих, хто підкоряється своїм законам, і його соціальні норми становлять силу, спрямовану проти чинного соціального ладу. Такий підхід до розуміння делінквенції є найпоширенішим [8].

Інші дослідники погоджуються, що делінквентна поведінка пов'язана із порушеннями правових норм, але не настільки значними, щоб за них нести кримінальну відповідальність, а серйозні порушення норм кримінального права, тобто злочини, пропонують називати кримінальною поведінкою.

Згідно з Робертом Мертоном (1971), деяким людям важко зрестися делінквентної поведінки тому, що в нинішньому суспільстві споживання переважна більшість за будь-яку ціну прагне доходу, споживання і успіху. А Пауль Рейнвальд узагалі вважав, що суспільство саме, хоч як це парадоксально, за допомогою невинуватих дій та занадто серйозних покарань виховує злочинців, яких намагалося позбутися [8].

У кримінології делінквентну поведінку визначають як суто молодіжне правопорушення, тобто таке, яке вчиняють молоді люди віком від 12 до 20 років. Враховуючи, що ці вікові рамки припадають на підготовку до військової служби (16–18 років) та безпосереднє її проходження (18–27 років), то саме серед молоді призовного віку найчастіше зустрічаються прояви делінквентної поведінки.

Відомі психологи В. Петровський і М. Ярошевський дають таке визначення девіантної (делінквентної) поведінки: (від лат. *deviatio* – відхилення) – система вчинків або окремі вчинки, які суперечать прийнятним у суспільстві правовим або моральним нормам. Основні види відхильної поведінки – злочинність та кримінально некарана (не протиправна) аморальна поведінка. В дослідженнях відхильної поведінки значне місце відводиться вивченню її мотивів, причин та умов, які сприяють її розвитку, можливостей попередження та подолання [6, с. 81]. Делінквент (від лат. *delinquens* – правопорушник) – суб'єкт, чия відхильна поведінка в крайніх своїх проявах являє собою кримінально карані дії [6, с. 84].

Мета статті – розглянути сутність делінквентної поведінки та особливості її прояву і профілактики у Збройних Силах України.

Виклад основного матеріалу. У збройних силах діють єдині, загальні для всіх членів суспільства *норми права, норми моралі, норми громадських організацій та інші правила соціальної поведінки*.

Крім того, особливий характер діяльності збройних сил зумовлює наявність таких соціальних норм, які враховують специфіку військової організації. Ці норми регулюють поведінку тільки тих учасників суспільних відносин, які безпосередньо пов'язані з життям і будівництвом збройних сил.

Делінквентна поведінка – один із видів поведінки, яка відхиляється від норми. На відміну від девіантної, вона характеризується асоціальними вчинками дітей, які повторюються і утворюють певний стійкий стереотип дій, що порушують правові норми, але за які не притягують до кримінальної відповідальності через їхню обмежену суспільну небезпеку або малий вік дитини, який не дає змоги притягти до кримінальної відповідальності [7].

Делінквентна (антисоціальна) поведінка – поведінка, що відхиляється, з чітко вираженою антигромадською спрямованістю, що здобуває, у крайніх своїх проявах, кримінально карний характер. Вона може виражатися у формі правопорушень, у вигляді дій або бездіяльності, що тягне за собою карну чи цивільну відповідальність.

Як і в цивільному житті, у військовому середовищі соціальні відхилення бувають: *корисливої орієнтації* – правопорушення, проступки, пов'язані з бажанням отримати матеріальну, грошову, майнову користь (крадіжки, пограбування, протекція); *агресивної орієнтації* – дії, спрямовані проти особистості (образу, хуліганство, побой); *соціально-пасивного типу* – бажання самовисунути від активного способу життя, ухилитись від виконання службових обов'язків, небажання вирішувати особисті та соціальні проблеми (ухилення від виконання посадових обов'язків, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, суїцид).

Основні види делінквентної поведінки належать до двох перших орієнтацій, тобто корисливої або агресивної: *хуліганство, крадіжки, грабіж, вандалізм, фізичне насильство, наклеп, шахрайство, хабарництво, вимагання, зловживання службовим становищем, посадова підробка, випуск недоброякісної продукції і т. д.* [19].

Делінквентність (англ. *delinquency* – «провинність») – психічна готовність до правопорушення. Це поняття характеризує випадки вчинків, які постійно повторюються і є асоціальними за спрямованістю.

Делінквентна поведінка – це сукупність протиправних учинків людини, за які в особливо важких випадках може накладатися покарання

згідно зі статтями цивільного й кримінального кодексів [18].

До протиправних дій відносять *проступки (провини), правопорушення та злочини*.

Серед типових проступків у Збройних Силах України виокремлюють лихослів'я, систематичне порушення дисципліни, бійки.

Правопорушення як прояви делінквентної поведінки в Збройних Силах – це порушення адміністративних та правових норм, які проявляються через дрібні крадіжки, хуліганство.

Найпоширеніші злочини в умовах військової служби – необережне поводження зі зброєю, яке призводить до поранень або вбивств, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень.

Психологи виокремлюють такі групи делінквентних осіб: 1) індивіди, які здійснюють правопорушення під впливом певних обставин чи оточуючих людей; 2) особи з достатнім рівнем правосвідомості, але пасивним ставленням до інших порушників та правових норм; 3) люди, що випадково здійснюють правопорушення; 4) особи, що свідомо порушують правові норми [5].

Злочини, вчинені у військовому середовищі, вирізняються низкою ознак. Як правило, злочини економічного характеру вчиняють посадові і матеріально відповідальні особи в зв'язку і на підставі безпосередньо своїх професійних посадових повноважень у процесі збереження військового майна, а також розподілу і збереження коштів. В основі злочинів лежить порушення правил нормативного характеру, що визначають умови здійснення відповідної діяльності.

Суб'єктами делінквентної поведінки можуть бути: одна особа, випадкова група, ситуаційна група з попередньою змовою, організована група, блок груп.

У груповому суб'єкті делінквентної поведінки існує рольовий розподіл:

- організатори – вони ж ініціатори, керівники, ідеологи, що керують злочинною групою;
- активні учасники – другі особи, що постійно беруть участь у злочинній діяльності, ідентифікують себе з її цінностями, постійно реалізують специфічні для цієї групи моделі поведінки, виражають її інтереси, забезпечують безпеку;
- безпосередні учасники – особи, що беруть участь в окремих епізодах розкрадання [17].

Ця форма девіантної поведінки в Збройних Силах України має низку своєрідних ознак: наявність тенденції, яка детермінує, об'єднує групу; відносна автономність девіантної групи в середині військового колективу; орієнтація на високий рівень безпеки; висока швидкість, точність проведення операції; прагнення всіх учасників групи приховати дійсні мотиви взаємодії; глибока конспіративність, суворо обмеже-

не коло зацікавлених осіб; дуже висока згуртованість групи; кругова порука; чіткий розподіл ролей у групі; ієрархічна організація керування в групі; наявність діючих, абсолютних, твердих санкцій у групі у випадку невиконання ким-небудь з учасників своїх зобов'язань.

Треба весь час пам'ятати, що основною функцією будь-якої держави є створення законів та здійснення контролю за їх виконанням, тому, на відміну від інших видів девіацій, делінквентна поведінка регулюється спеціальними соціальними інститутами: судами, слідчими органами, місцями позбавлення волі. Однак часто фатальну роль у долі кримінальної особистості відіграє схильність суспільства навіщувати ярлики, коли людина, яку одного разу було названо злочинцем, значною мірою, втрачає можливість жити інакше, не вдаючись до кримінальних дій. Делінквентна «кар'єра» здійснюється у такій послідовності: 1. Початкове, випадково здійснене правопорушення (делінквентність). 2. Покарання. 3. Вторинна делінквентність. 4. Більш тяжке покарання. 5. Більш серйозна делінквентна поведінка. Таким чином виникає порочне коло, рухаючись по якому, делінквентні особистості постійно завдають шкоду собі та оточенню. Між делінквентними особистостями та людьми, які їх переслідують, виникає певний стереотип відносин, який ми вже розглядали при обговоренні психосоматичних порушень. Це, головним чином, насильницька взаємодія, за якої одні демонструють іншим свою владу, не зважаючи на особистість потерпілого [15, с. 99].

Першими, з початку проходження військової служби зазвичай групуються військовослужбовці з делінквентною поведінкою. Створені ними групи відображають структуру і маневр поведінки асоціальних підліткових груп. До них намагаються тягнутися військовослужбовці з явною або прихованою нестійкою акцентуацією чи з рисами нестійкості на тлі інших типів. Інші військовослужбовці групуються повільніше.

Визначення «груп ризику», в тому числі і за делінквентною поведінкою, працівники відділів виховної роботи в Збройних Силах України та військові психологи проводять за такими методиками: анкета призовника; виявлення акцентуації характеру за Л. Леонгардом за допомогою опитувача Літмана–Шмішека; анкета «Прогноз», опитувач Айзенка; тест І. Д. Спілбергера; соціометрія.

Анкета призовника дає змогу вивчити біографічні дані, сімейний стан, рід занять, мотивацію для подальшої роботи. Для діагностики можливих відхилень у поведінці можна виділити: питання, які допоможуть визначити відхилення у нормах психічного здоров'я; виявити антисоціальну поведінку військовослужбовця; особли-

вості виховання, сімейний стан тощо. Важливість вивчення цих питань пов'язана з тим, що підліткова делінквентність у переважній більшості має суто соціальні причини. Від 30 до 85 % делінквентних підлітків зростає в неповній сім'ї, тобто без батька, або в деформованій родині – з відчимом або з мачухою. Зростання делінквентності серед підлітків супроводжується соціальними потрясіннями, які пов'язані з життям у родині без батька або взагалі без батьків, які були позбавлені сімейної опіки [12].

Методика К. Леонгарда призначена для виявлення акцентуації характеру. Адже сукупність істотних властивостей особистості, які визначають лінію поведінки людини щодо тих чи тих соціальних явищ, входить у поняття характеру. Класифікація визначених типів характерів допомагає глибше зрозуміти їхню сутність і процес формування, що необхідно для вирішення багатьох проблем виховання і управління поведінкою.

Анкета «Прогноз» призначена для початкового виявлення осіб з ознаками нервово-психічної нестійкості. Дає змогу виявити окремі ознаки особистих порушень, а також оцінити вірогідність їхнього розвитку і проявів у поведінці людини.

Тест Спілбергера–Ханіна допомагає визначити ситуаційну особистісну тривогу. За цією методикою можна виміряти тривожність, яка пов'язана з конкретною ситуацією і є стабільною властивістю особистості. У людини тривога пов'язана з очікуванням невдач у діяльності і часто буває зумовлена неусвідомленістю джерела небезпеки.

Опитувач Айзенка – один із найвідоміших тестів для дослідження факторів екстра-інтроверсії і нейротизму. Екстра-інтроверсія пов'язана зі ступенем збудження і гальмування в ЦНС.

Термін «соціометрія» означає вимірювання міжособистісних взаємовідносин у групі. За до-

помогою цього методу можна встановити популярність і непопулярність групи, вивчити типологію соціальної поведінки людей в умовах спільної діяльності, виявити соціально-психічну сумісність (несумісність) її членів, а також аутичних військовослужбовців, тобто відчужених від оточення, заглиблених у свій внутрішній світ.

Висновки. Делінквентній поведінці в збройних силах сприяють такі, в першу чергу соціальні, фактори: труднощі при проходженні військової служби, її кардинальна відмінність від цивільного життя молоді до призову на військову службу, травматичні життєві обставини, вплив девіантних груп, які вже склалися у військовому колективі (наприклад, зі вживання спиртних напоїв, тим більше статистика свідчить, що до 18 років періодично вживають алкоголь 95 % молоді).

Найбільш часто серед форм делінквентної поведінки в збройних силах зустрічається агресія, як прояв непристосованості до умов військової служби, яка може сприяти частим бійкам серед військовослужбовців, нестатутним взаємовідносинам, непокорі, невиконанню наказів командирів (начальників). Агресивність при регулюванні відносин у малій групі в середині військового колективу спрямована на збереження певного «порядку» в цій групі, проти «баламутів» та «зрадників», для прикладу тим, хто не підкоряється внутрішньогруповим нормам, які часто мають протиправний характер.

Наявність аномальних явищ в армії негативно впливає на більшість сфер життєдіяльності військових колективів, особливо на їхню згуртованість, керованість, рівень боєздатності, боєготовності збройних сил, ускладнює виконання ними головного призначення – захисту суверенної держави. Тож боротьба з цим явищем – пріоритетне завдання на загальновійськовому і загальнодержавному рівні.

Література

1. Васильева Н. В. О преобладающем характерологическом типе лиц с делинквентным поведением и возможных способах психологической коррекции / Н. В. Васильева // Проблемы прокурорско-следственной деятельности в сфере борьбы с преступностью в современных условиях. Тезисы международной научно-практической конференции. – СПб., 1996. – С. 141–142.
2. Віденсєв І. О. Типи акцентуацій характеру в структурі нормативної та протиправної поведінки / І. О. Віденсєв : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня. – Х. : Вид. університету внутрішніх справ, 1998.
3. Гилинский Я. Социология девиантного (отклоняющегося) поведения / Я. Гилинский, В. Афанасьев. – СПб., 1993.
4. Девиантна поведінка неповнолітніх і молоді, можливості впливу: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Харків, 1994. – С. 36.
5. Завражин С. А. Подростковая делинквентность: Транскультурная перспектива / С. А. Завражин // СоцИс. – 1995. – № 2.
6. Краткий психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – Ростов н/Д. : Феникс, 1999.
7. Криминальная мотивация / под ред. В. Н. Кудрявцева. – М. : Наука, 1986. – 303 с.
8. Куттер П. Современный психоанализ / П. Куттер. – СПб., 1997. – 800 с.
9. Левкович В. П. Моральные нормы – регуляторы поведения личности / В. П. Левкович // Сов. педагогика. – 1976. – № 3. – С. 96–107.
10. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард. – К. : Высшая школа, 1989.
11. Личко А. Е. Подростковая психотерапия / А. Е. Личко. – Л. : Медицина, 1979.

12. Личко А. Е. Эти трудные подростки: записки психиатра / А. Е. Личко. – Л., 1983.
13. Маградзе Н. Т. Природа установки антиобщественного поведения подростка / Н. Т. Маградзе : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. псих. наук. – Тбилиси, 1979. – 19 с.
14. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх : навчально-методичний посібник / В. М. Оржеховська. – К., 1996. – 352 с.
15. Патаки Ф. Некоторые проблемы отклоняющегося поведения / Ф. Патаки // Психологический журнал. – 1987. – Т. 8. – № 10. – С. 92–102.
16. Подростки «группы риска» // Практическая психология образования : уч. пос. для вузов / под ред. И. В. Дубровиной. – М. : Просвещение, 2003. – С. 376–401.
17. Самохина А. А. Социально-психологическая деформация как причина делинквентного поведения / А. А. Самохина // Прикладная психология. – 2000. – № 3. – С. 46–55.
18. Шапинский В. А., Мареев В. И. Девиантное поведение и социальный контроль : учебное пособие / В. А. Шапинский, В. И. Мареев. – Ростов н/Д. : Изд. РГПУ, 1997.
19. Шмелев А. Г. Делинквентное поведение / А. Г. Шмелев // Основы психодиагностики : учеб. пособие. – М., Ростов н/Д: Феникс, 1996. – С. 383–401.

A. Bodnar, N. Makarenko

FEATURES MANIFESTATIONS OF DELIKVENT BEHAVIOR IN ARMED FORCES OF UKRAINE

Article is devoted to current issues of prevention of deviant behavior, namely antisocial (unlawful) behavior in conditions of military service.

Keywords: military service, prevention of deviant behavior, the issues of prevention of deviant behavior.

Матеріал надійшов 11 квітня 2011 р.

УДК 159.9

Тарасюк С. О.

ПСИХОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто теоретичні засади професійного самовизначення людини в соціально-економічній ситуації безробіття: зміст поняття, форми та стадії процесу, його рушійні сили.

Ключові слова: ситуація безробіття, професійне самовизначення, структура вчинку, суб'єктно-вчинкова парадигма в психології.

Актуальність дослідження. У теперішній час в Україні перехід до ринкових відносин проходить із великими труднощами, виникненням багатьох соціально-економічних проблем. Одна з них – проблема зайнятості, яка нерозривно пов'язана з людьми, їх виробничою діяльністю. Перед дорослими людьми також часто постає питання вибору професії і планування кар'єри через вплив внутрішніх і зовнішніх чинників.

Невирішені аспекти проблеми. У психологічній літературі не розкрито функціонування психологічного механізму узгодження внутріш-

ніх факторів і зовнішніх умов, що є рушійною силою професійного самовизначення безробітного, зокрема, як переживає суб'єкт процес узгодження суперечностей мети з внутрішніми факторами і зовнішніми умовами соціально-економічної ситуації.

Мета цієї статті: розкрити теоретичні передумови дослідження професійного самовизначення людини, що шукає роботу в ситуації безробіття.

Виклад основного матеріалу. Сучасне українське суспільство зацікавлене в тому, щоб ко-